

КУЛТУРНА ТОПОГРАФИЈА НА ЧОВЕЧКОТО ТЕЛО

Ајсџиракиј: Авторот, врз основа на богат фолклорен и етнографски емпириски материјал, прави семиолошка анализа на основните кодови на поимањето на културната топографија на човечкото тело, обидувајќи се да ги расчита симболичките пораки и значењата на некои одделни сегменти.

Клучни зборови: човечко тело, семиологија, симболички кодови, митско-религиски концепт, Македонија.

Повеќе комплексни современи истражувања во областа на психологијата, етнолингвистиката, етнологијата и антропологијата донесуваат с~ подефинитивни и поуверливи докази дека процесите на личното идентификување и самоспознавање Човекот ги реализира тргнувајќи секогаш од себеси, од својата позиција, најчесто во директна корелација со спознавањето на сопственото Битие и тело. Во таа смисла, спознавајќи го сопственото тело и неговите составни делови, Човекот започнал да ја создава базичната просторна координација на Просторот во своето окружување (Kasirev E., II/1985: 98; Гуревич А., 1994: 54; 64; 66; 104). Најголемиот број од истражувачите на културното перцепирање на Светот и на митските претстави за него сметаат дека, впрочем, овој вид рефлексии од перцепирањето на човечкото тело треба да се земат како основа на целокупната светска митска космографија и космологија.

Телото и деловите на човечкото тело имаат значајно место во културното и во митското спознавање на Просторот и како митски кодови учествуваат во создавањето или пресоздавањето на структурата на Светот.

ПОДЕЛБА НА ЧОВЕЧКОТО ТЕЛО ПО ВЕРТИКАЛА

Според физичката конституција, но, се разбира, уште повеќе според културната перцепција на деловите, по вертикала, Човекот го набљудува своето тело, како *иријарјийиен сисјем*. Според оваа првична перцепција, центарот на телото се лоцира во пределот на стомакот, или, поточно, центарот на телото е **папокот**. Папокот, всушност, претставува основниот репер од кој се врши натамошната парцијализација на ентитетот - телото, при што, перцепирано по вертикала, деловите од папокот нагоре - градите, рацете, вратот, главата, спаѓаат во зоната означена секогаш со конотацијата **горе**, а деловите на телото од папокот надолу - полните органи, нозете, стапалата, се означени со категоријата **долу**. Притоа, горниот дел, со оглед на семиолошките, симболичките и функционалните карактеристики, повеќе е поврзан со духовното, воздушното, мисловното, чистото (со исклучок на определени сегменти), а долниот е поврзан повеќе со земното, одењето по земјата,

нечистото (поради присуството на органите за исфрлање на непотребните, нечистите материи), но и со плодноста (повторно поради сконцентрираноста на полните органи во долниот дел на телото). Во таа смисла, диференцијацијата на просторот на телото по вертикала може да се специфицира уште подетално со оглед на митските и на културните карактеристики што ги има секој од органите, така што би можеле да се издвојат дури и други специфични поткатегории, како, на пример: *йеме - крајно горе, најгоре* или *йеишици, йабани - крајно долу, најдолу*. Но сепак, да започнеме постапно, тргнувајќи од органите и од деловите на човечкото тело означени како центар.

Папокот - центар на човечкиот микрокосмос

Една од најзначајните обредни активности веднаш по раѓањето на детето е сечењето на папочната врвца. Оваа активност е исполнета со безброј магиско-обредни активности, од чијашто симболика можат да се утврдат неколку кода што се мошне значајни во натамошното градење или координирање на митските претстави. Сечењето на папочната врвца го утврдува моментот на прекинување на заедничката врска помеѓу детето и мајката, при што со актот на *врзување на йајочейо*¹ (Филиповиќ М. С., 1939: 412) се формира нов ентитет, чијшто центар бил и пред тоа, но ќе биде и потоа од посебно обредно-магиско значење. Сметајќи ја за особено значајна, есенцијална, мајката на новороденчето ја зема папочната врвца веднаш по испаѓањето и ја чува на скришни и тајни места. Секој вид злоупотреба на папочната врвца од страна на човекот може да биде фатална за него.

Додека се мали децата, се внимава тие да не се смејат многу силно и долготрајно, а на возрасните им се сугерира да не ги поттикнуваат на смеа, со цел да не им се **преврти папочето**. Превртувањето на папочето се смета за мошне сериозна болест, која ја нарушува основната структура на телото, дејствува дезинтегративно, така што обредно-магиското лекување на болеста носи неколку кода, од кои јасно може да се види дека целта на бајачката е токму таа - „да му го врати папучето на место“, „да му го намести папочето“. Враќањето на папочето го прави со ставање на десниот палец во папочето на детето, при што започнува доста силно притискање и кружно вртење околу детето без да ја подигне раката од стомачето. Принципот на кружно движење асоцира на спирално движење од периферијата кон центарот со цел \sim што не е на свое место, повторно да се врати таму каде што му е местото. Во други варијанти вртењето се прави со земјено грне, кое се врти според истиот принцип.²

¹ Обредното врзување на папочето ја носи симболиката на еден од примордијалните магиско-обредни чинови, кој, покрај другите значења, го конотира значењето на создавање нов ентитет, нов живот, почеток. Според тоа, од успешноста на врзувањето на папокот на детето, според народните претстави, се смета дека зависи и целокупниот живот на детето. Од друга страна, пак, врзувањето на папочето на новороденчето најчесто се вршело со долги влакна од косата на мајката, што би требало јасно да покаже дека таа врска, иако е прекината, сепак е трајна и мошне силна (Филиповиќ 1939: 412).

² АЗЕ, теренски истражувања во Богомила во 1999 година; теренски истражувања во Мариово во периодот 1997-1999 година.

Во некои делови на Македонија, како заштитна мерка против повампирување на мртовците се практикувало мртовецот да се прободете со метален остар предмет **во папокот**.

Стомак, мев

Пределот во кој е сместен папокот претставува првиот поширок простор, кој има доста слични симболички конотации со центарот на човечкото тело. Тоа е првиот поширок круг од центарот кон периферијата, во кој се сместени најзначајните органи во човечкото тело, кои и фактички имаат егзистенцијално значење. Иако во македонскиот јазик, во термините **стомак** и **мев** веќе тешко може да се насре семантичкото значење, сепак е доволно само малку да се вратиме наназад на старословенските јазични форми за овој поим или на формите во некои денешни јазици, на пример, на онаа во рускиот, при што ќе забележиме дека називите за стомакот - **живо́т**, **живо́тик**, јасно ја покажуваат семантичката врска на овие органи со животот и со животните функции на човекот.

Половина, крст

Пределот на човечкото тело помеѓу градите и нозете се нарекува **половина, полојна, полујна**, од што доста прецизно може да се утврди семантиката на поимот што треба да го означува просторот што ги разделува долните од горните делови. Во таа смисла, половината има значајно симболично изразување и како гранична линија по вертикала, но и како простор низ кој е возможно да се воспоставува комуникација по таа линија. Половината е дел од човечкото тело чијшто заштитен знак е движењето во текот на работата. Таа е поврзана со можноста за свиткување на човекот, па затоа еден значаен дел од обредноста се состои од преземање мерки за заштита и зачувување на нејзините витални функции.

Крстот го опфаќа задниот долен дел од половината. И тој има значајна симболика, симболика на крст, што во случајов е директно поврзано со способноста да ја поддржува исправената состојба на човечкото тело и да помага во изведувањето на активностите поврзани со свиткувањето и исправањето. Повторно, логиката на крстот укажува на неговата централна поставеност во рамките на телото.

Глава

Во просторната координација на човечкото тело, главата (Давиќак М., 1999: 89-97) се перцепира како највисок дел на телото. Аналогно на тоа, таа е секогаш поврзана со асоцијациите на нешто високо, при што во системот на макрокосмизација се поврзува со небото, со небесните височини. Според народните верувања, во главата се сконцентрирани најголемиот број вредности на човекот, а во неа е акумулирана и целата животна енергија (Ђорђевиќ Т., 1930: 80-99).

Во пределот на човечката глава се сконцентрирани најголемиот број човечки сетила, што, според народните претстави, ѝ донесува значајно место при хиерархизацијата во микрокосмичкиот свет на телото. *Лицејно*

е најрепрезентативниот дел со оглед на фактот што на него се сконцентрирани повеќето од сетилните органи. „Лицето го продаа девојчето“ (МНУ, кн. 8, бр. 1319, стр. 61). Аналогно на таквата позиција, лицето станало синоним, а честопати и супститут за човекот. Во смисла на макрокосмичкото доживување на Светот, лицето, посебно женското, се поистоветува со Сонцето или со Месечината (на пр. во народните песни, посебно во свадбените песни, што се пеат при внесувањето на невестата во куќата на младоженецот).

Лицето често се поврзува со моралните вредности на луѓето, при што се аналогизира со претставите **со лице** и **без лице**. Во народната традиција се познати претставите за луѓе што немаат лице или пак, и доколку го имале, тие го изгубиле поради постапки што се негативно котирали според обичајните правила.

Лицето многупати може да биде само маска: „Секое нешто си имат две лица“ (МНУ, кн. 8, бр. 2193, стр. 92), под која се крие нешто што е спротивно на она што се покажува пред другите, па оттука и произлегува концептот поврзан со појавното, видливото, репрезентативното, материјалното и невидливото, внатрешното, душевното. Тоа се огледа и во некои од народните мудрости: „Господ не гледа на лице, ами на срце“ (МНУ, кн. 8, бр. 476, стр. 29). Или: „Не гледај му лицето, туку срцето“ (МНУ, кн. 8, бр. 1633, стр. 71).

Тука се очите, ушите и носот, кои, освен што ги обезбедуваат биолошките диспозиции на човекот да ја перцепира надворешноста, како културни елементи се натоварени со мошне значајни симболички значења. Во таа смисла, главата и спомнатите органи се простор во кој се сконцентрирани најзначајните медиуми што му овозможуваат на човекот примање, но и испраќање на неопходните културни информации кон надворешноста и обратно.

Очиите, односно *видоii* (Славјански едрности, Т.1, 500-501; с.в. глаза; Толстој, 1995: 265-288) се најзначајниот медиум со чија помош, според народните претстави, може да се воспостави заемната комуникација помеѓу индивидуата и околината. Значи, очите не се само орган преку кој се добиваат информации, туку со нивна помош може да им се возврати на испраќачите. Како резултат на овие можности, во народната култура се развил цели системи на техники на однесување со очите, при што тие имаат значајно место во системот на невербалната културна комуникација.

Во народната традиција на Македонците, раѓањето на детето, меѓу другото, е поврзано со претставата за неговото доаѓање во „нашиот свет“, со здогледувањето на „белиот свет“, „ка ќе излезе на бело“³, со сончевата светлина. Овие заклучоци ги потврдуваат ирецентните теренски истражувања, имено, забележавме дека во Струмичко, за бебињата до четириесеттиот ден се смета(ло) дека не гледаат, „се ќорави“, и затоа честопати им се велело *ќоравко*⁴. Умирањето, пак, спротивно на тоа, се поистоветува со заминување,

³ АЗЕ, инв. бр. К-182, стр. 4. Информаторка Стојна Панова, родена во 1933 год. во с. Иловица, Струмичко. Снимил Љ. С. Ристески на 4.12.1999 година во с. Иловица, Струмичко.

⁴ АЗЕ, инв. бр. К-182, стр. 4. Информаторка Стојна Панова, родена во 1933 год. во с. Иловица, Струмичко. Снимил Љ. С. Ристески на 4.12.1999 година во с. Иловица, Струмичко.

простување со „белото видело“⁵, со светлината на денот и заминување во светот на вечниот мрак - „црна темница“⁶. Во таа смисла, според народните претстави, на мртвите треба постојано да им се испраќа светлина од светот на живите, како во моментот на настапување на смртта (палење свеќа - „да му се види по патот“) така и на сите празници поврзани со култот кон предците. Како резултат на настојувањата на живите покојниците да ја добиваат потребната светлина, на многу од надгробните споменици и крстови во Македонија и пошироко на Балканот настанал мотивот на **човечките очи** (Петровиќ П, књ. 22-23, 33-56)

Отворените очи се најзначајниот знак на живот. Посебно се истакнува доколку новороденчето при раѓањето веднаш ги отвори очите. „Ако детето прогледа веднаш штом ќе се роди – веруваат дека ќе биде *ачик-џозли*, т.е. бистро“ (Тановиќ С, књ.40; књ. 16, 1927: 106). Спротивно на ова, затворените очи ја симболизираат смртта. Затоа, веднаш по умирањето, на покојникот му се затвораат очите, при што се смета дека е крајно невообичаено мртовецот да биде со отворени очи, од што произлегуваат претставите дека „опулен мртовец“ навестува идна смрт. Како резултат на ваквите претстави, на мртовците им се ставале метални пари на очите, со цел да им бидат затворени. Погледот на мртовецот може да биде штетен за живите, поради што во куќата се покриваат сите огледала „за да не се огледа покојникот“.

отворени очи = светлина = живот
затворени очи = темница = смрт

„Ние не гледаме, ќори сме. Цел народ ќори сме! Тие се по патема. Само не вардет Госпо“⁷.

„Иставите се окати, слепи идат!“⁸.

Во народната традиција постои еден феномен кој не е специфичен само за културата на Македонците, туку може да се поврзе со пошироката балканска и словенска народна традиција, а се однесува на мотивот на *гледањето*. Имено, во народните претстави сосема јасно се диференцира тоа што се гледа и тоа што може да се види. Сите луѓе гледаат, или барем имаат можност да гледаат, но секогаш не можат да го видат она што постои околу нив. Станува збор за другата страна на митската реалност. Секогаш и насекаде околу нас може да се случи да бидат присутни суштествата од

⁵ Архив на МАНУ, Фонд на проф. Б. Русиќ, АЕ-206/1-15, Анастасовски Петар, *Обичаи околу раѓање, склопување и умирање кај Нивичанијте, Егејска Македонија*, напишана во 1960 год., стр. 11; АИФ, М.Л. 1789, стр. 57, Велика Шкаврева на 67 год., родена во с. Желево, Леринско, Егејска Македонија. Снимил Беќаровски Фоте во 1953 година.

⁶ АИФ, М.Л. 1311, стр. 9. Информатор Трумпески Јонче, роден во 1898 год. во с. Вранче. Снимил Спасевски Димитрије во 1970 година.

⁷ АИСК, инв. бр. К-63/1995. Информаторка Пара Гулицоска, родена во 1907 год. во с. Октиси. Снимено на 15.12.1995 година во Струга.

⁸ АИФ, М.Л. 1998. Информатор Нацев Глигор, роден во 1913 година во Неготино. Снимил Пане Емшов во 1972 година во Неготино.

„оној свет“, од другата реалност, при што обичните луѓе не се во состојба да ги видат. Затоа многумина, обидувајќи се да им наштетат на митските суштества, настрадуваат од нив. Од друга страна, пак, традициската култура познава една друга категорија луѓе, кои во строго утврдени обредни услови имаат способност да го видат она што „обичните“ луѓе не можат да го видат. Тоа најчесто се однесува на суштествата од оној свет, а станува збор за институциите луѓе како што се **вампирија, бајач, видовит човек** и сл.

Во народната традиција на Македонците се познати огромен број верувања, претстави и обредни активности поврзани со една значајна карактеристика на очите - моќ со поглед да се повлијае врз другиот. Оттука произлегува митскиот код за **моќните, силни или урокливи очи** (Ђорѓевиќ Т., књ. LIII, 1938). Погледот може да дејствува, да покажува, но и да скрива. Во текот на првата брачна ноќ, при сведувањето на младите, невестата требало да го гледа зетот право в очи за „да ја имал како очите“ (Петреска В., 2000: 177), што сосема јасно го конотира значењето на магиското дејство на очите и на погледот врз другите. Како заштита од влијанијата на туѓите погледи, постојат безброј мерки. „Кога се оди некаде со мало дете, детето се мачка по лицето со 'црепњарката' (крпата за бришење на црнилото од црепната) за да биде црно по целото лице“ (Филиповиќ М., књ 24, 1939: 413). Најчесто се практикува, на луѓето за кои се смета дека може да им се наштети со поглед, да им се покриваат очите, односно лицето (на малите деца, на невестите), со разни покривала за глава (Славјанские древности Т.1, 1995: 506-508; с.в. **головной убор**) или им се препорачува да не им се сретнат погледите. Впрочем, некои од истражувачите сметаат дека примарната функција на покривалата за глава имала магиско-заштитен карактер од влијанија „одгоре“ и од „лошите очи“.

„... Да н' крениш превез од очи;
 Да н' те доглеат вујко ти,
 /.../
 Си крена превез од очи.
 Ми је доглеа вујко је...“ (Миладиновци, 1983: бр. 3, 15-18)

„Срамен поглед“, „поглед надолу“ или „гувеење“ е вообичаено обредно однесување на маргинализираните личности, при што, и покрај преземените заштитни активности, на актерите не им се дозволува нивниот поглед да се сретне со туѓите погледи.

„Срамно оди зете срамно пули
 Не пули се зете горе, доле
 Не пули се зете по гредите,
 Не брои ги капрулите
 Кој ги секол зете тој ги броил“. (Петреска В., 2000: 434)
 (Песна што му се пеела на зетот при **бацирака** или **гувеење**, Мариово.)

Реагирањето на очите може да се смета за сигурен претскажувач на иднината. Доколку некому му игра левото око, се смета дека ќе се случи нешто лошо. Штом игра десното – „на арно ќе биде“ (Тановић С., књ. 40, 1927: 247).

Уста, уши, нос

Устата е дел од човечкото тело, односно орган кој е поврзан со неколку значајни биолошки функции од кои произлегуваат симболичките значења што се надоврзуваат на системот на просторната организираност на телото. Меѓутоа, овој микрокосмички систем е заемно поврзан со перцепцијата на макросистемот, односно со културното структурирање на светот.

Преку устата се внесуваат сите хранливи материи што му се неопходни на човекот да живее. Според тоа, и таа е поврзана со мотивот на животот, но и со бинарната опозиција

влез : излез.

Освен внесувањето или примањето, устата ја носи и симболиката на излегувањето, произнесувањето. Мошне интересна е просторната асоцијација за устата и за задникот во однос на тоа што с~ лошо може да биде изговорено, односно да излезе од неа, но и од задникот: „Устата му го фтасуа газо (Многу гнасно зборуа.)“ (Цепенков М., 1996: 89).

Во Охридско Поле, при пречекувањето на невестата во куќата, свекрвата застанувала пред коњот и ѝ давала од уста в уста метална пара на невестата (Петреска В., 2000: 209), што сосема јасно говори за семиологијата на кодот врз кој е базирана целата постапка **давање : земање, свекрва : снаа** или, уште поточно, **пренесување на вредностите од старата на новата домаќинка во куќата.**

Таа е непосредно поврзана со способноста на човекот да произведува глас, односно да зборува, но и со испуштањето на душата. „’Стеги з ’бе!...’ – му се вели на некој штом ќе се пожали дека не му е добро, т.е. стегај заби, за да не ти излезе душата“ (Тановић С., књ. 40, 1927: 248).

Во комуникациска смисла, сфатени како медиуми, **влез : излез**, на информации помеѓу индивидуата и околината, можат да се толкуваат и симболичките значења на носот и на ушите. Честопати излегувањето на душата при спиење или смрт е поврзано со носот. Значи, и тој е составен дел на митскиот систем на симболи поврзани со животот, односно со душата. Освен тоа, на носот може да му додаде и културниот код **мирижливо : немирижливо**, а на ушите - **чујно : нечујно.**

Носот, освен претходно изнесените комуникациски начела, во народните претстави има и непосредни магиски аналогии со машкиот полов орган: „Море кье ти се серам на куро што тие меѓу очите, туку де“ (Цепенков М., 1966: 18).

Коса и нокти

Со оглед на тоа што косата (Славянские древности., Т.1, 1995: 80-99; с.в. **коса**; Ђорђевиќ 1930а: 80-99) и ноктите се поврзани со постојаното растење и обнова, тие го означуваат симболичкиот код на **постојаноста и растењето**.

Во просторна смисла, косата и ноктите симболички се натоварени со митскиот код на она што е **периферно и заштитно**. Тие ги зафаќаат крајните сегменти на човечкото тело, при што, токму поради тоа што се периферни, најчесто се во директен контакт со надворешната средина, со туѓото и опасното, така што честопати ја имаат функцијата на медијатори помеѓу внатрешноста и надворешноста, помеѓу индивидуата и заедницата. И косата (влакната) и ноктите се користат во обредно-магиските активности во функција на замена на целината со дел од неа, според принципот *pars pro toto* (Раденковиќ Љ., књ. 67, 1996: 25-26). Тоа е особено застапено во обредите од животниот циклус - раѓање, свадба и смрт.

Во свадбените обичаи, посебни обредни дејства се преземаат при обредното бричење на зетот, при што посебно се внимава влакна од брадата на зетот да не паднат на земјата или истите да не бидат на дофат на некој од учесниците.

„Иван се јунак бричеше
Нумка му коса збираше
Иван се милно молеше
Нумке ле чесна нумке ле
јубаво збирај косаџа
да не ја врлиш кај годе
да не ми стора маѓии
тук да ја врлиш в градина
да ми изникнет босилок“ (Железник) (Петреска В., 2000: 265).

Миленко С. Филиповиќ наведува еден интересен податок од с. Бразда (Скопско) поврзан со народните претстави за физичкиот раст на момите и за нивната коса. На задушници, кога жените се враќале од гробиштата носејќи пченица, некоја од младите девојки од куќата ги пречекувала, при што земала неколку зрна од пченицата и ги пуштала низ буката на некоја воденица. Потоа веднаш се обидувала да дочека некое зрнце пченица на долниот дел од буката за да може со зрната да го протрие својот *коцел* (косата), верувајќи дека ќе ѝ порасне. Потоа ја повлекувала косата и со три прста ја допирала земјата велејќи: „Горе мома, доле коцел“ (Филиповиќ М., књ. 24, 1939: 465). Начинот на чешлањето на косата кај жените има особено социјално значење во функција на означување на статусот во рамките на заедницата (млади : возрасни, немажени : мажени и сл.), па затоа во свадбениот обред, расплетувањето на косата на невестата и нејзиното повторно плетење во невестинска било придружено со песна, во која се нагласува просторното разделување на невестата од нејзиниот дом, од

семејството: „Косата ќе те одвои од браќа, од сестри, од снаи, од мајка и од татко и од најверната другачка“ (Петреска В., 2000: 345).

Во категоријата коса/влакна значајно место заземаат *веѓиџиџе*. Посебно се интересни аналогиите при поврзувањето на веѓите со поширокото окружување на човекот (веѓи-морски пијавици, веѓи-меѓи итн.).

Мустаќиџиџе, како составен дел од човечкото тело, се поврзани со симболиката на **машкоста и на плодноста**. Се разбира, мустаќите се и еден од неизбежните статусни симболи на зрел или оженет маж во поголем дел од народните култури. Овој митски код особено доаѓа до израз во обредите поврзани со иницијациските моменти на премин на ергените во зрели мажи способни за женидба. Како обреден реквизит се мошне широко распространети во обредите со маски (старец со мустаќи).

Во свадбените обреди, овој код се актуелизира кога сватовите одат по невестата, при што роднините на невестата, преку систем на потсмевање кон зетот поради тоа што нема мустаќи и веѓи, ја ставаат под сомнеж неговата машкост. Интересни се просторните и магиските релации изнесени во песната:

„Немал зето веѓи и мустаќи
Немал зетот
Лел минавте и низ широко поле
лел минавте.
Да најдевате и овчарско огниште
да најдевате.
Да клаевте и веѓи и мустаќи
Да клаевте...“ (Прилепско) (Петреска В., 2000: 357).

Полни органи

Делот на човечкото тело од половината надолу до колениците, според културната перцепција како кај многу народи така и кај Македонците, е определен како **таен** и најчесто е **скриен**, што подразбира функционален систем на однесување исполнет со низа обредни и строго табуирани однесувања како на невербално така и на вербално ниво на комуницирање. Се разбира, овој систем на тајност, скриеност и табуираност на овој дел од човечкото тело е вообичаен за идеалниот ред на однесување, односно за регламентираниот ред на однесување.

Освен оваа функција, како фактички така и симболички, полните органи се носители на функциите на **плодноста** и на **репродуктивноста**. Поради тоа, во поголемиот дел од обредноста тие имаат значајно место. Тука ќе споменеме само некои примери, во коишто, покрај другото, значаен е и просторниот аспект. Тргнувајќи од ерективната способност на машкиот полов орган, еден огромен корпус народни претстави е поврзан со кодовите што се бинарни опозиции: **мек : тврд, мал : голем, легнат : исправен, сув : влажен**. Притоа, за машкиот полов орган се најзначајни логичките и магиските аналогии со **петел и со стап/палка** (Лома А., 1999: 131-144). До денешни дни, во секојдневната, жаргонска употреба, с~ уште се користи

аналогјата **петел** за машкиот полов орган. „Жими петелов!“ – е вообичаена изрека кога не се сака да се признае вината, кога не се одобрува некоја постапка и се искажува доза на саркастичност, неодобрување и слично. „Плашо пилецоф, да го видиш и ќе видиш као ќе бегаш. (Куро.)“ (Цепенков М., 1996: 69).

За машкиот полов орган честопати се користи и аналогијата со **стап/палка**: „Палучкава само да ти ја потклаам (акровистлецо), па другото нека стои надвор“ (Цепенков М., 1996: 69). Или: „Жими топузоф, жими топорнико, жими толчничоф“ (Цепенков М., 1996: 40).

Женскиот полов орган најчесто се перцепира како дупка, внатрешност, простор каде што се влегува и се излегува. Женскиот полов орган се асоцира и со жаба: „Жабата на невестата и е меѓу нозе“ (Цепенков М., 1996: 39).

При „обредната употреба“ на полните органи, посебно карактеристичен е митскиот код на **преминување** или **поминување**. Имено, во Мариово, во текот на свадбените обичаи, фолклористот М. Ристески забележал еден интересен обред наречен *кушање на зейоџи и невестџаџи*. Пред да излезат од куќата, младоженците требало да поминат под нозете на најстарата баба во селото, која се поткачувала со едната нога на стол, а со другата на некоја каца. Додека поминувале под неа, бабата ги изговарала магиските зборови: „Кога јас ќе расцветам цвет, тогаш да ве фати маѓија, кога јас ќе родам род, тогаш да ве фати маѓија, кога јас ќе бидам девојка, тогаш да ве фати маѓија“ (Ристески М., 1962: 38). В. Петреска забележала сличен обред на спровнување на зетот и невестата под нозете и гениталиите на мајката или на свекрвата и во Кумановско (Петреска В., 2000: 435).

Токму поради тоа, во најголемиот дел магиски постапки или обреди во коишто и така активностите се прават спротивно на вообичаено утврдениот ред на социјално однесување, возможна е „употреба“ на овие делови од човечкото тело. Како заштитна мерка од уроци на децата се практикува(ла) употребата на вербалната магиска формула: „Кој те урочи, кур му в очи, пичка на чело“⁹.

Таквата употреба, понекогаш дури и во обредите, останува крајно скриена во сферата на мистериозното обредно однесување, за кое знаат само „посветените“, оние што се директно вклучени во обредните дејства, а понекогаш и доколку стане позната во пошироката општествена заедница, сепак останува надвор од она што е јавно одобрено или позитивно однесување на поединците. Поради тоа, актерите честопати биле јавно осудувани или казнувани (маѓепсници).

Меѓутоа, во ситуации кога заедницата се наоѓа во крајно нарушена состојба, кога е потребно да се преземат обредни активности за коренити промени во структурата, се користат определени митски и културни кодови поврзани со гениталиите и со материите поврзани со нив (она што се излачува, што се исфрла и сл.) со цел целосно да се маргинализира состојбата, при што само со употреба на она што во нормални услови заедницата го оценува

⁹ АИСК, инв. бр. К-46/1995, стр. 11. Информаторка С. Т., родена во 1936 година во с. Маково, Мариово, мажена во с. Рапеш, Мариово. Снимено на 25.9.1995 год. во с. Рапеш, Мариово.

како најнегативно се воспоставува новиот поредок (симулација на инцестот, обредна игра на жените за преземање на млекото, мочката како лек, задник насочен кон градобитен облак, каснување гомно).

Според богатата свадбена обредност и атрибутите на магиските дејства поврзани со утврдувањето на чесноста на невестата, може да се утврди уште еден значаен код кој се однесува на претставата за целосноста, односно нецелосноста на невестата. Значи, доколку се утврди дека невестата не е чесна, се прават различни обредни дејствувања со кои треба да се покаже дека невестата не е „цела“ (Раденковиќ Љ., 1996: 39), туку дека е „дупена“, „дупната како црквата“ (Петреска В., 2000: 278), „начната“ и сл.

Нозе

Симболичката функција на нозете (Агапкина Т., 1999: 84-85), според народните претстави, најнапред е поврзана со можноста да го крепат човечкото тело исправено и да му овозможат движење на човекот во просторот. Според тоа, најзначајниот митски код на нозете во поглед на просторната структура на Светот или во поглед на можностите за обредно просторно реструктурирање на Светот се базира токму врз принципот на **движење**.

Инаку, просторно, во поглед на глобалната структура на човечкото тело, нозете се во сферата означена како **долу**. Меѓутоа, сите делови на нозете не се еднакви според интензитетот на категоријата долу. Имено, колку се оди кон земјата, толку повеќе се интензивира симболичкото значење на **најдолу** или **крајно долу**. Во таа смисла, долните делови на нозете се означени и како **периферни**. Оттука произлегуваат некои од митските и магиско-обредните кодови на *пейнициите*, како и на деловите на облеката поврзани со нив - чорапите, чевлите и сл. Овие делови на човечкото тело се во директен контакт со земјата, и тоа и во пригоди кога е дозволено тоа, но и во моменти кога не е дозволено тоа за луѓето. Во Мариово, на пример, при влегувањето на зетот и невестата в црква на венчавка, една жена одела зад нив и ги метела трагите од нивните стапалки за да не се случи некој да земе од таа земја и магиски да им наштети (Петреска В., 2000: 440).

Во свадбените обреди во Дебарца и во Охридско Поле, во саботата навечер се правело обредно миеење и чешлање на невестата. Притоа, значајна обредна активност било топлењето на невестата со чорапи. Ставањето на чорапите на невестата, се разбира, може да се толкува во контекстот на претпазните мерки за заштита на невестата од неповолните влијанија (Петреска В., 2000: 165).

Како резултат на таквите состојби, постојат низа обредни активности за евентуална заштита на интегритетот на човечкиот ентитет во ситуации кога не е пожелно човекот да биде во директен контакт со земјата. Особено се практикуваат заштитни мерки при пренесувањето на невестата од татковата во куќата на младоженецот, при што се внимава да не дојде до директен контакт со земјата (Петреска В., 2000: 176). Со истата

цел, во Железник, на младоженецот при забричувањето му ставале крпа под нозете за да не „гази директно на земја“ (Петреска В., 2000: 301).

ПОДЕЛБА НА ЧОВЕЧКОТО ТЕЛО ПО ХОРИЗОНТАЛА

Симетричната поставеност на поголемиот дел од човечките органи на телото овозможува мисловно да се реализира уште еден значаен митски код при перцепирањето на структурната поставеност на телото. Ако се набљудува телото според вертикалната оска - од темето преку носот до вратот, градната коска, папокот, полните органи, може да се уочи дека телото е поделено на две, навидум идентични, полови по хоризонтала. Од ваквото перцепирање на телото произлегува бинарната опозиција

лево : десно.

Според културната перцепција на левата и на десната страна на човечкото тело, како и на органите на едната или на другата страна, ним не им се придава еднаква важност, односно имаат различна митска и симболичка конотација. Станал на леванога – се вели за човекот што не е најдобро расположен, односно не е во неговата најдобра светлина. Работиш како со лева рака – им се префрла на луѓето што лошо ја сработиле работата. Корпусот на примери може да биде многу поголем, од што може да се заклучи дека левата страна ја носи конотацијата на послабо, лошо, неповолно, а десната страна е посилна, добра, поволна. Првото задојување вообичено се прави на десната града со желба оваа просторна позиционираност од доилката да се пренесе на детето „за да работи со десната рака“ (Кумановско) (Петреска В., 2000: 323). Значи, од првичната перцепција на митските кодови што ја носат симболиката на левата и на десната страна на човечкото тело може да се следи извонредно сложениот систем на просторна семантизација според овие две категории и на поширок план - во човечкото окружување (Толстој Н.И., 1995: 101-119). Оваа бинарна опозиција претставува една од најзначајните во системот на оформување на културниот простор во живеалиштето, па на оној во пошироката општествена заедница, како и во Светот воопшто.

Како што веќе видовме во погорните анализи, во пределот на лицето се наоѓаат сите позначајни перцептори што му овозможуваат на човекот и формален контакт со надворешната средина. Основен фактор во формирањето на следната бинарна опозиција е функционирањето на очите како сетила. Можноста на човекот да гледа е ограничена само на просторот што се наоѓа пред него. Од тоа произлегува дека тоа што се наоѓа на спротивната страна од очите, никогаш не сме во состојба да го видиме. Ако нештото ни е „пред носот“ – значи секогаш можеме да го видиме, тогаш сентенцијата „Кога ќе си го видам тилот“ означува нешто спротивно на претходното, нешто што никогаш нема да се оствари, зашто и фактички човекот не е во можност да си го види тилот.

Ова нека биде примерот од кој може да се изведе категоријата на бинарната опозиција

напред : назад,

која како митски код има значајна улога во перцепирањето на просторната структура. Во митската структура, кодот **назад** од органите на телото ги опфаќа: тилот, вратот или шијата, плеќите, грбот, крстот, задникот и задните делови на нозете. Интересно е тоа што задникот, газот, според народните претстави, е поврзан и со *џрдешиоџ*, *џрдењейо* (Burkhardt D., 1999: 168-183), што повторно се конотира со влегувањето : излегувањето, истовремено носејќи го признакот на смрдеа, *нечисџо*. Прдешот, перцепиран како нешто што е непотребно и се исфрла во надворешноста, но истовремено и ја нарушува структурата на околината, во народните претстави се перцепира како крајно деструктурирачки. Јавното прднување ги нарушува социјално утврдените правила на однесување. Гален поп в црква прди – се вели за оној што не го почитува и не се придржува до социјално оправданото однесување.

Во свадбените обичаи честопати е застапено обредното удирање на невестата по *џрбоџ* со цел да се иницира плодноста кај неа. Во Охридско Поле тоа го правел зетот со гранка од трендафил со три чатали, на кои имало закачено јаболка (Петреска В., 2000: 209). И тука важи просторното поимање од типот **крајно горе***, **најгоре** и **крајно долу, најдолу**. Посебно значајна улога во обредите има задникот, газот, на кој, освен спомнатите семантички кодови, му се придава и кодот на **нечисто**.

Извори:

АМАНУ

Архив на Македонската академија на науките и уметностите, Фонд на проф. Бранислав Русик

АЗЕ

Архив на Заводот за етнологија, ПМФ, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

АИСК

Архив на Институтот за старословенска култура - Прилеп

Литература:

Агапкина 1999

Агапкина Тат џана А., *Замейќи из обласџи народной анџроџолоџиџ*, **Кодови словенских култура**, бр. 4, Делови тела, Београд 1999, 84-85.

* Употребата на терминот **крајно горе, крајно долу** е намерна со цел да се покаже не само семантиката на **најгоре** туку и онаа на **периферно горе**. Значи, семантички, терминот ги опфаќа значењата дека нешто не само што е означено како најгорено туку е означено и како периферно, со што, се разбира, поимот добива дополнителни значења и употреба.

Буркхарт 1999

Буркхарт Дагмар, *Мојив зада как часиѣ ѡродийноѣо кода и ѡриема деконструкици*, **Кодови словенских култура**, број 4, Београд 1999.

Цепенков 1996

Цепенков К. Марко, *Най ѣнжсни думи оѡи Прилејско*, **Фолклорен еротикон IV**, Род, София 1996, 89.

Гуревич 1994

Гуревич Арон, *Кашеѣорије средњевековне кулѡуре*, Матица српска, Београд 1994, 54; 64; 66; 104.

Давиѣак 1999

Давиѣак Малгожата, *Језичко-кулѡуролошка слика главе у ѡљском језику*, **Кодови словенских култура**, бр. 4, Делови тела, Београд 1999, 89-97.

Ђорђевић 1930

Ђорђевић Тихомир, *Наш народни живоиѡ*, књ. 1, Београд 1930, 80-99.

Ђорђевић 1930а

Ђорђевић Тихомир, *Коса у нашем народу*, **Наш народни живот**, књ. 1, Београд 1930, 80-99.

Ђорђевић 1938

Ђорђевић Тихомир, *Зле очи у веровању Јужних Словена*, СКА, СЕЗб, књ. ЛШ, Београд 1938.

Касирер 1985

Kasirer Ernst, *Filozofija simboliċkih oblika*, други део, **Mitsko mišljenje**, Novi Sad 1985, 98.

Лома 1999

Лома Александар, „*Пеѡлић*“, „*ѡалидрвце*“ или „*ѡлодийѡель*“?, **Кодови словенских култура**, бр. 4, Делови тела, Београд 1999.

МНУ 1972

Македонски народни умотворби, собрал Марко К. Цепенков, книга 8, *Пословици ѡѣговорки, ѣаѡанки, клеѡви и блаѣослови*, Македонска книга, Скопје 1972.

Миладиновци 1983

Миладиновци Димитрија и Константин, *Зборник на народни ѡесни*, уредиле: Харалампие Поленаковић и Тодор Димитровски, Македонска книга, Скопје 1983, песна бр. 4, стр. 15-18.

Петровић 1959

Петровић Петар Ж., *Мојшв људских очију код балканских Словена*, ГЕМ, књ. 22-23, 33-56

Петреска 2000

Петреска Весна, *Семејнои обреден комлекс во Куманово и Кумановско, Фолклорот во Куманово и Кумановско*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ - Скопје - Центар за култура „Трајко Прокопиев“ - Куманово, Куманово 2000.

Петреска 2002

Петреска Весна, *Свадбаи како обред на ѓремин кај Македонцие од Брсјачкаи етнографска целина*, Матица македонска, Скопје 2002.

Раденковић 1996

Раденковић Љубинко, *Симболика светиа у народној маџији Јужних Словена*, Просвета, Балканолошки институт, Посебна издања, књ. 67, Ниш - Београд 1996, 25-26.

Ристески 1962

Ристески Милан, *Селска свадба*, (IV), **Стремеж** : Списание за литература, културни и општествени прашања, год. VIII, н. 1-2, Прилеп 1962, 38.

Славянские древности 1995

Славянские древности : Этнолингвистический словарь, том 1, А-Г, Ред. Н.Н. Толстой, РАН, ИСБ, Москва 1995, с.в. **глаза**, 500-501.

Тановић 1927

Тановић Стеван, *Српски народни обичаји у Ђевђелијској Кази*, СКА, СЕЗб, књ. 40, Живот и обичаји народни, књ. 16, Београд-Земун, 1927, 106.

Толстој 1995

Толстој И. Н., *Језик словенске културе*, Просвета, Ниш 1995, 265-288.

Филиповић 1939

Филиповић Миленко С., *Обичаји и веровања у Скојској Којлини*, СКА, СЕЗб, књ. LIV, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд 1939, 412.